
Josip
JURČEVIĆ

Katica
IVANDA

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

VUKOVAR '91
– ŽENEVSKE
KONVENCIJE I
LOGORAŠKA
ISKUSTVA

U povijesti civilizacije se bez većih poteškoća mogu pronalaziti mnogobrojni oblici nehumanog međuljudskog postupanja. To se jednako prepoznaje u promatranju cjeline i pojedinih razdoblja civilizacije kao i promatranjem svih razina odnosa između ljudi – od odnosa između pojedinaca do odnosa između ustrojenih društvenih zajednica. Unutar tih negativnih iskustava, logori su tijekom cijele civilizacije bili mjesta na kojima su se sustavno i najzgušnutije događali najnehumaniji oblici organiziranog međuljudskog postupanja, kako s motrišta civilizacijskih standarda tako i s motrišta običaja ili formalnog pozitivnog prava.

Logore se u pojmovnom pogledu može “odrediti kao šire ili uže lokacije na kojima su sustavno i organizirano te samoinicijativno – od strane vojnih, policijskih i drugih tijela vlasti ili od strane različitih grupa i pojedinaca – zatvarane skupine osoba prema različitim ratnim, rasnim, vjerskim, etničkim, političkim, socijalnim i drugim kriterijima.”¹ U stručnoj literaturi i javnoj percepciji logori su se najčešće klasificirali na nekoliko oblika (vrsta); zarobljenički, sabirni (koncentracijski), radni, privatni i logori za provođenje masovnih silovanja. Međutim, u logoraškim iskustvima su veoma rijetko postojali logori koji bi se mogli svesti samo na jedan oblik, te je ova podjela uvjetna i vršila se uglavnom prema prevladavajućim okolnostima stradavanja u pojedinim logorima.

Promatrajući cjelokupnu povijest logora nedvojbeno se može zaključiti kako su se uvjerljivo najnegativnija logoraška iskustva događala u 20. stoljeću, u kojem su logori postali redovito sredstvo oružanih sukoba a često i sredstvo unutardržavnih ili međudržavnih obračuna u tzv. mirnodopskim razdobljima. Osim toga, tijekom 20. stoljeća događala se i neka vrsta barem načelne paradoksalnosti. S jedne strane neprekidno se povećavao broj žrtava i načina stradavanja u logorima, a s druge strane je međunarodno pravo sve više razvijalo normativni sustav koji je trebao štititi logoraše.²

U tom pogledu je znakovito što su u drugoj polovici 20. stoljeća – putem medija ali i povijesne i politološke literature – u hrvatskoj ali i svjetskoj javnoj percepciji glede logora prevladavali brojni stereotipi, tj. pogrešne predodžbe. Ponajprije nametani su netočni podaci koji su problem logora gotovo isključivo smještali u razdoblje Drugog svjetskog rata, te je nastajao potpuno pogrešan javni utisak kako se u poratnom (i prijeratnom) svijetu nisu primjenjivali logori.

Zatim, stvorena je druga osnovna pogrešna predodžba kako su logori ilegalno (protulegalno) ratno sredstvo. Međutim, stvarnost je potpuno obrnuta: tijekom cijelog 20. stoljeća logori su prema međunarodnom pravu bili legalizirano ratno sredstvo. Štoviše, može se reći kako je jedan od najrazrađenijih specijalističkih dijelova međunarodnog prava upravo onaj koji se odnosi isključivo na reguliranje logorske (ili logoraške) problematike.

Ovdje je nepotrebno govoriti o složenim razlozima ili interesima koji stoje iza proizvodnje ovako stereotipiziranog općeg stanja, no sve skupa je nedvojbeno utjecalo na smanjivanje mogućnosti preveniranja suvremenih logoraških iskustava kao i svekoliko suočavanje s njima i njihovim posljedicama. O tome ponajbolje svjedoči činjenica da su brojem i tragičnošću golema logoraška iskustva koja je proizvela srbijanska oružana agresija na Republiku Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu ostala drastično marginalizirana u hrvatskoj i svjetskoj javnoj percepciji te na lokalnoj i međunarodnoj političkoj i pravosudnoj razini. Radi prepoznavanja razmjera stradavanja dostatno je kao uvodnu ilustraciju navesti podatak kako je u studenom 1991. godine, nakon okupacije Vukovara, srbijanska vojska zarobila i odvela u logore približno pet tisuća vukovarskih civila i branitelja, koji su potom bili izloženi najgorim – gotovo nezamislivim – oblicima fizičkog i psihičkog zlostavljanja.

Zbog svega naznačenog svrha ovog rada je – usporedbom međunarodnog prava i logoraških iskustava koje je ostavila srbijanska oružana agresija krajem 20. stoljeća – pridonijeti promjeni postojećeg općeg stanja, u kojem je problem suvremenih logora neopravdano marginaliziran s motrišta objektivne spoznaje i humanistički utemeljenih perspektiva.

Međunarodno pravo

Unatoč brojnim logoraškim iskustvima, tijekom najvećeg dijela povijesti pravni status logora ili logoraša nije bio formalno reguliran. Stoga se logoraška problematika u tim razdobljima s pravnog aspekta može promatrati na teme-

lju različitih običaja i okolnosti, ili, dovoditi u posrednu vezu s općim načelima pozitivnog prava pojedinih razdoblja i pojedinih prostora.

Prve pravne norme koje se odnose na postupanja u logorima donesene su tek u drugoj polovici 19. stoljeća i to kao dio šire skupine pravnih propisa koji su nastojali pravno regulirati problematiku ratnih zarobljenika. U svemu tome, načelni poticaj i konceptijski utjecaj pripadao je sve snažnijem građanskom svjetonazoru, dok je konkretni povod bio sve veći broj oružanih sukoba u kojima se povećavala količina ljudskog stradavanja. Tako su pojedine europske države donijele i prve pisane propise o položaju ratnih zarobljenika, a na diplomatskoj, *Ženevskoj konferenciji* – 1864. godine – po prvi put se na međunarodnoj razini razmatrala ta problematika, no nije donesena ni jedna norma niti deklarativni dokument.

Deset godina kasnije (1874.), na međunarodnoj konferenciji održanoj u Briselu, 15 europskih država je prihvatilo *Briselsku deklaraciju* koja se odnosila na ratne zakone i običaje, a dio se izravno odnosio na internirane vojne zarobljenike. Zanimljivo je da ova *Deklaracija* – zbog protivljenja V. Britanije i sve napetijih međunarodnih okolnosti – nije nikada stupila na snagu, ali se svejedno u literaturi najčešće spominje kao prva međunarodna kodifikacija položaja ratnih zarobljenika, uključujući i logoraše.

U Haagu su – 1899. i 1907. godine – održane dvije *Međunarodne konferencije mira* na kojima su donesene međunarodne konvencije i deklaracije koje su do početka *Prvog svjetskog rata* ratificirane od strane čak 44 države. Stoga kao i zbog njihovog kasnijeg značaja, ovi međunarodnopravni akti predstavljaju jedan od temelja i današnjeg međunarodnog ratnog i humanitarnog prava.

Unutar *Haaških konvencija* je, između ostalog, međunarodnopravno reguliran status i način postupanja s ratnim zarobljenicima. Tako je propisano osnivanje ureda za obavijesti o ratnim zarobljenicima, uvedena je obveza plaćanja rada ratnih zarobljenika, donesena su pravila o repatrijaciji, pogodovalo se djelovanju humanitarnih organizacija u zarobljeničkim logorima itd.

Prva potpuno zasebna međunarodna konvencija koja je regulirala problem ratnih zarobljenika donesena je 1929. godine u Ženevi te je sukladno tome nazvana – *Ženevska konvencija o ratnim zarobljenicima*. Ona se – osim ratnih zarobljenika kopnene vojske – odnosila i na ratne zarobljenike pomorskih i zrakoplovnih oružanih snaga. *Konvencija* je propisala zabranu primjene represije i prinude prema zarobljenicima, predvidjela je osnivanje bolnica u zarobljeničkim logorima, propisan je općenito blaži postupak pre-

ma ženama ratnim zarobljenicama, zarobljenici su dobili pravo podnošenja žalbe vojnim vlastima itd.

Posebno je znakovito što su se sve navedene konvencije i drugi međunarodnopravni dokumenti odnosili isključivo na ratne vojne zarobljenike, tj. vojne osobe, iako su u 20. st. civilne osobe sve učestalije, raznovrsnije i masovnije stradavale tijekom oružanih sukoba. Tek su *Ženevske konvencije* koje su donesene 1949. godine po prvi put propisale međunarodnopravnu zaštitu i civilnih (građanskih) osoba tijekom rata.

Ženevske konvencije iz 1949. godine sastoje se od četiri konvencije: 1. *Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu*; 2. *Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru*; 3. *Ženevska konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima*; 4. *Ženevska konvencija o zaštiti građanskih osoba za vrijeme rata*.

Sve četiri konvencije predstavljaju jedinstvenu cjelinu od ukupno 426 članka i brojnih priloga (aneksa, obrazaca i sl.) “kojima je osim donošenja novih propisa, u svakom pogledu znatno prošireno i razrađeno dotadašnje međunarodno humanitarno pravo u oružanim sukobima”.³ *Ženevske konvencije* su uz djelomične rezerve ratificirane od strane gotovo svih država svijeta, a njihova načela su ugrađivana i u nacionalna zakonodavstva većine zemalja.

Nakon *Konvencija*, odnosno, do kraja 20. stoljeća donesen je niz međunarodnopravnih dokumenata koji se izravno i posredno odnose na humanitarno pravo, no oni se nisu značajem približili *Ženevskim konvencijama* iz 1949. godine. “Stoga, *Ženevske konvencije* i danas predstavljaju najtemeljitiju i najopsežniju važeću i općeprihvaćenu međunarodnu kodifikaciju koja se odnosi na zaštitu žrtava oružanih sukoba, uključujući i logore u koje su internirani ratni zarobljenici i civilne osobe”.⁴

Pravnim reguliranjem logoraške problematike izravno i veoma detaljno se bave 3. i 4. *Konvencija* koje su načelno međusobno potpuno sukladne a značajan dio njihovih članaka je sadržajno i izričajem potpuno istovjetan. U prvom dijelu i 3. i 4. *Konvencije* su članci koji sadrže opće odredbe. Tako je prvim člankom *Konvencija* određeno kako se “Visoke strane ugovornice obvezuju da će poštivati ovu Konvenciju i da će joj osigurati poštivanje u svakoj prilici”. Članak drugi propisuje kako će se konvencije “primjenjivati u slučaju objavljenog rata ili svakog drugog oružanog sukoba koji izbije između dvije ili više Visokih sila ugovornica, čak i ako jedna od njih nije priznala ratno stanje”. Isto tako, konvencije će se “primjenjivati u svim slučajevima okupacije cijelog teritorija ... ili njenog dijela”

te “ako jedna od Sila u sukobu nije sudionik u ovoj Konvenciji, Sile sudionice Konvencije ipak će ostati vezane njome u svojim međusobnim odnosima”.⁵

Članak četvrti 3. *ženevske konvencije* (o postupanju s ratnim zarobljenicima) detaljno i precizno određuje kategorije ratnih zarobljenika i on je prostorno najopsežniji članak u obje konvencije. Ratni zarobljenici “u smislu ove konvencije” su klasificirani u tri skupine i ukupno devet kategorija, te ratni zarobljenici “jesu osobe koje pripadaju jednoj od ... kategorija, a koje (osobe, n.a.) su pale pod vlast neprijatelja”. U prvoj kategoriji ratnih zarobljenika su “pripadnici oružanih snaga ... kao i pripadnici milicija i dragovoljačkih postrojbi koje ulaze u sastav tih oružanih snaga”.

U drugoj kategoriji su “pripadnici ostalih milicija i pripadnici ostalih dragovoljačkih postrojbi, podrazumijevajući tu i pripadnike organiziranih pokreta otpora ... koji djeluju izvan ili u okviru svog vlastitog teritorija, čak i da je taj teritorij okupiran”. Svakom dijelu ove (druge) kategorije *Konvencija* priznaje status ukoliko ispunjava sljedeće (pred)uvjete: treba ih voditi “osoba (koja je, n.a.) odgovorna za svoje podređene”, trebaju “imati određeni znak za razlikovanje i koji se može uočiti s odstojanja”, trebaju “otvoreno nositi oružje” te se pri svom djelovanju trebaju “pridržavati ratnih zakona i običaja”.

Treću kategoriju čine “pripadnici redovnih oružanih snaga koji izjave da pripadaju jednoj vladi ili vlasti koju nije priznala Sila pod čijom se vlašću nalaze”.

U četvrtoj kategoriji su “osobe koje prate oružane snage iako izravno ne ulaze u njihov sastav, kao što su civilni članovi posada vojnih zrakoplova, ratni dopisnici, opskrbljivači, članovi radnih postrojbi ili službi”.

Peta kategorija su “članovi posada, podrazumijevajući tu zapovjednike, pilote i učenike trgovačke mornarice i posade civilnog zrakoplovstva ... koji ne uživaju povoljniji postupak na temelju drugih odredaba međunarodnog prava”.

U šestoj kategoriji je “stanovništvo neokupiranog teritorija koje se, radi približavanja neprijatelja, dragovoljno diže na oružje kako bi pružilo otpor neprijateljskom napadu a koje nije imalo vremena organizirati se kao redovita oružana sila, ako ono otvoreno nosi oružje i ako poštuje ratne zakone i običaje”.

U drugu skupinu ratnih zarobljenika *Konvencija* je uvrstila dvije kategorije osoba kojima se jamči potpuno isti status kao i osobama ostalih skupina i kategorija. Radi se o “osobama koje pripadaju ili su pripadale oružanim snagama okupirane zemlje” a okupatorska sila s nekim razlogom odluči “pristupiti njihovu interniranju, naročito

nakon neuspjelog pokušaja tih osoba da se spoje s oružanim snagama kojima pripadaju i koje su stupile u borbu, ili ako se one ne odazovu pozivu koji im je upućen u svrhu interniranja”. Zatim, radi se o “osobama koje pripadaju jednoj od kategorija navedenih u ovom članku a koje su neutralne ili nezaraćene Sile primile na svoj teritorij i koje su one dužne internirati na temelju međunarodnog prava”.

U trećoj skupini se navodi kako “ovaj članak ne mijenja položaj sanitetskog i vjerskog osoblja onako kako je predviđeno člankom 33. ove Konvencije”.⁶

Člankom 4. je određeno da će se ova Konvencija “primjenjivati na osobe navedene u članku 4. čim padnu pod vlast neprijatelja pa do njihovog konačnog oslobođenja i repatrijacije” (tj. povratka u domovinu).

Člankom 5. je predviđeno kako će Sile moći zaključivati različite specijalne sporazume, no određeno je kako “nijedan specijalan sporazum neće moći pogoršati položaj ratnih zarobljenika, onako kako je on uređen ovom konvencijom, niti će ograničiti prava koja im ova konvencija priznaje”. Dodatnu opću zaštitu prava ratnih zarobljenika odredio je članak 7. koji kaže: “Ratni zarobljenici ne mogu se ni u kojem slučaju odreći ni djelomično niti u cjelini prava koja im osigurava ova konvencija i specijalni sporazumi navedeni u prethodnom članku”.

U nekoliko narednih članaka općeg dijela *Konvencija* izriječno je preciziran status *Sila zaštitnica* (“Ova konvencija će se primjenjivati uz sudjelovanje i pod nadzorom Sila zaštitnica ... Strane u sukobu olakšavat će u najširoj mogućoj mjeri, zadatak predstavnika i delegata Sila zaštitnica.”⁷) i *Međunarodnog odbora Crvenog križa* (ICRC) kao i drugih nepristranih humanitarnih organizacija.

Drugi dio *Konvencije o postupanju s ratnim zarobljenicima* sadrži pet članaka (12.-16.) koji se odnose na načela opće zaštite ratnih zarobljenika. Određeno je da su ratni zarobljenici “u vlasti neprijateljske Sile, ali ne u vlasti pojedinih osoba ili vojnih postrojbi koje su ih zarobile”, te da neovisno o osobnoj odgovornosti “Sila koja ih drži odgovorna je za postupanje koje se na njih primjenjuje”.⁸ Nadalje je propisano: “S ratnim zarobljenicima se mora u svako doba postupati čovječno” te se oni “moraju u svako doba zaštićivati naročito protiv svakog akta nasilja ili zastrašivanja, protiv uvreda i javne radoznalosti”, odnosno: “Mjere represije prema ratnim zarobljenicima su zabranjene”.⁹

Ratni zarobljenici “zadržavaju svoju punu građansku sposobnost” osim “u onoj mjeri u kojoj to zarobljeničvo zahtijeva”,¹⁰ a “Sila u čijoj su vlasti ... dužna je osigurati

njihovo besplatno uzdržavanje” i pružati im “besplatnu liječničku njegu”.¹¹ Prema svim zarobljenicima mora se postupati “na isti način, bez ikakve nepovoljne diskriminacije zasnovane na rasi, narodnosti, vjeroispovijesti, političkom mišljenju ili drugim sličnim mjerilima”.¹²

Treći dio *Konvencije o postupanju s ratnim zarobljenicima* odnosi se na reguliranje konkretnih situacija zarobljeničtva, te je prostorno i po broju članaka uvjerljivo najopsežniji. Ovaj dio sadrži šest odjeljaka i ukupno 92 članka.¹³

U prvom odjeljku regulira se situacija početka zarobljeničtva. Najprije je propisano kako je svaki zarobljenik kod ispitivanja dužan reći “samo svoje prezime, ime i čin, svoj datum rođenja i svoj broj matricule” a svaka “Strana u sukobu dužna je opskrbiti svaku osobu ... koja može postati ratnim zarobljenikom, osobnom kartom”¹⁴ koja sadrži navedene podatke. Isto tako je propisano da se nad ratnim zarobljenicima “ne smije vršiti nikakva tjelesna ili moralna tortura niti ikakva prisila u cilju da se od njih dobiju podaci bilo koje vrste”.¹⁵

Detaljno je propisano postupanje s predmetima za osobnu uporabu (uključujući novac i vrijednosti, a izuzimajući oružje, vojnu opremu i sl.). U načelu ovi predmeti ostaju u “posjedu ratnih zarobljenika”, a novac i vrijednosti mogu se oduzeti “samo iz razloga sigurnosti”, uz izdavanje detaljne priznanice. Na kraju zarobljeničtva sve oduzeto mora biti vraćeno u “prvobitnom obliku”.¹⁶

Odmah poslije zarobljavanja, ratni zarobljenici moraju biti “u najkraćem mogućem roku, evakuirani u logore dovoljno udaljene od borbene zone kako bi bili izvan opasnosti”.¹⁷ Propisano je da će se uvjeti evakuiranja uvijek “vršiti čovječno” uz opskrbljenost “dovoljnim količinama vode za piće i hrane kao i potrebnom odjećom i liječničkom njegom”, a “čim to bude moguće” ustanovit će se “popis evakuiranih zarobljenika”.¹⁸

Drugi odjeljak sadrži osam pododjeljaka s ukupno 28 članaka u kojima su detaljno razrađeni propisi interniranja ratnih zarobljenika. “Sila koja drži zarobljenike može ih internirati” i može im “nametnuti obvezu da se ne udaljavaju izvan određene granice logora”. No, isto tako, ratni zarobljenici “mogu biti djelomično ili u potpunosti pušteni na slobodu na riječ ili uz obvezu”, a pritom će biti obvezani “svojom osobnom čašću ... na savjesno ispunjavanje obveze koju su primili”.¹⁹

Ukoliko su ratni zarobljenici “internirani u nezdravim krajevima ili u krajevima čija je klima po njih štetna, preselit će se čim to bude moguće u predio s povoljnijom klimom”.²⁰ Ratni zarobljenici “se ne mogu zatvarati u kaznene ustanove” nego “samo u zgrade koje se nalaze na

čvrstoj zemlji i koje su potpuno higijenske i zdrave”.²¹ Kod grupiranja zarobljenika u logorima ili dijelovima logora mora se “voditi računa o njihovoj narodnosti, njihovom jeziku i njihovim običajima”.²²

“Nijedan ratni zarobljenik ne smije niti u jednom trenutku biti poslan ili zadržan u nekoj oblasti u kojoj bi bio izložen vatri borbene zone, niti se smije upotrebljavati za to da svojom prisutnošću zaštiti od vojnih djelovanja izvjesne točke ili izvjesne oblasti”.²³ Osim toga je propisano da će ratni zarobljenici “raspolagati, u istoj mjeri kao i lokalno građansko stanovništvo, zaklonima protiv bombardiranja iz zraka i drugih ratnih opasnosti”.²⁴

Propisano je da uvjeti smještaja interniranih ratnih zarobljenika moraju biti “isto tako povoljni kao i oni koji su osigurani postrojbama Sile koja drži ratne zarobljenike a koje su smještene u istoj oblasti”. Zatim, ti “uvjeti moraju odgovarati običajima i navikama ratnih zarobljenika i ne smiju, ni u kojem slučaju, biti štetni po njihovo zdravlje”, a sve ove odredbe “naročito će se primjenjivati na spavaonice ... kako u pogledu ukupne površine i minimalne kubature zraka tako i uređenja i posteljine, podrazumijevajući i pokrivače”.²⁵ Osim toga, sve prostorije koje koriste ratni zarobljenici “moraju biti potpuno osigurane od vlage, dovoljno zagrijane i osvijetljene”, a ženama, ratnim zarobljenicama, moraju se osigurati spavaonice koje su odvojene od muškaraca.²⁶

“Osnovni svakodnevni obrok mora biti dovoljan po količini, kakvoći i raznovrsnosti da bi se zarobljenici održali u dobrom zdravlju i spriječilo gubljenje (tjelesne, o.a.) težine” a osigurat će se “vode za piće u dovoljnoj količini”. Također, “zabranjene su sve kolektivne disciplinske mjere koje bi se odnosile na hranu”.²⁷

“Sila koja drži ratne zarobljenike osigurat će im u dovoljnoj količini odjeću, rublje i obuću, vodeći pri tome računa o klimi” te će se skrbiti za “redovito zamjenjivanje i popravak tih stvari”.²⁸

“U svim logorima bit će otvorene kantine u kojima će ratni zarobljenici moći nabavljati predmete redovite uporabe, sapun i duhan, čija prodajna cijena ne smije ni u kojem slučaju prelaziti cijenu na mjesnom tržištu” a dobit ostvarena u kantini mora se “upotrijebiti u korist zarobljenika; u tu svrhu će se osnovati zaseban fond”.²⁹

Ratnim zarobljenicama moraju “danju i noću stajati na raspolaganju higijenski uređaji”, pritom će se ženama “osigurati odvojeni uređaji”. Logori će “osim kupaonica i tuševa” biti opskrbljeni “dovoljnom količinom vode i sapuna za održavanje ... svakodnevne tjelesne čistoće i za pranje rublja”.³⁰

“Svaki logor imat će odgovarajuću ambulantu”, dok u slučaju teških bolesti ili potrebe izvršenja bilo kojeg liječničkog zahvata zarobljenici moraju biti primljeni “u svaku vojnu ili građansku ustanovu” namijenjenu liječenju, a svi troškovi liječenja, pomagala itd. padaju “na teret Sile koja drži zarobljenike”.³¹

Detaljno je razrađen status i način djelovanja liječnika, sanitetskog osoblja te vjerskog osoblja koje je zarobljeno kao i onog koje je zadržano “u vlasti Sile koja drži ratne zarobljenike radi pružanja pomoći ratnim zarobljenicima”, s tim da će oni “uživati bar sve koristi i zaštitu ove konvencije”.³²

Interniranim ratnim zarobljenicima propisana je “najšira mogućnost za ispovijedanje njihove vjere, podrazumijevajući tu i sudjelovanje u vjerskim obredima” za koje će se “osigurati primjerene prostorije”.³³ Ratnim zarobljenicima je predviđena mogućnost (a razrađen je i način) ispovijedanja vjere čak i u situacijama kad nije dostupan svećenik.³⁴

“Sila koja drži ratne zarobljenike davat će poticaj intelektualnim, obrazovnim, rekreacijskim i sportskim djelatnostima ratnih zarobljenika” i “poduzimat će potrebne mjere radi osiguranja njihova obavljanja, stavljajući im na raspolaganje odgovarajuće prostorije i potrebnu opremu ... i da se koriste otvorenim prostorom”.³⁵

Detaljno je propisan način upravljanja logorom, premještanje zarobljenika nakon njihovog dolaska u logor, održavanje discipline u logoru kao i postupanje s časnicima,³⁶ a posebno je određeno: “U svakom logoru ... na mjestima pristupačnim svim ratnim zarobljenicima bit će izložen, na jeziku zarobljenika, tekst ove konvencije”. Slično je propisano i za svu komunikaciju (propisi, zapovijedi, objave i sl.) prema interniranim zarobljenicima.³⁷ Pri reguliranju ovih situacija temeljno načelo bilo je – propisati najveću zaštitu (sigurnosnu, materijalnu, tjelesnu, emotivnu, duševnu, zdravstvenu i higijensku) interniranih osoba.

Konvencija je reguliranje rada ratnih zarobljenika propisala u posebnom odjeljku od devet članaka.³⁸ Tako je određeno da “Sila koja drži ratne zarobljenike može koristiti zdrave ratne zarobljenike kao radnike”, s tim da su dočasnici mogli obavljati “samo nadzorne radove” a časnici “se ni u kojem slučaju ne mogu primorati da rade”.³⁹ Točno je propisano u kojim gospodarskim oblastima i vrstama radova je ratnim zarobljenicima dopušteno raditi; isključeno je bilo sve što ima vojnu prirodu ili namjenu kao i ponižavajući i javni radovi te posebno teške i zdravstveno rizične vrste proizvodnje.⁴⁰

Uvjeti rada ratnih zarobljenika (smještaj i ishrana; dužina radnog vremena; pravo na dnevni, tjedni i godišnji odmor; liječnički pregledi; naknade za nesreće na radu; zaštita na radu itd.) ne smiju biti “lošiji od onih koje uživaju državljani Sile koja drži ratne zarobljenike”.⁴¹

Ratnim zarobljenicima koji rade mora se isplaćivati naknada za rad, što je razrađeno zasebnim člankom⁴² koji se nalazi u odjeljku u kojem su detaljno propisana prava zarobljenika glede novčanih sredstava. Ovaj odjeljak obuhvaća 11 članaka. U njima je između ostalog određeno da “Sila koja drži ratne zarobljenike” mora “svim ratnim zarobljenicima isplaćivati iznos na ime plaće” zbog toga što su u statusu zarobljenika,⁴³ a za svakog od zarobljenika vodit će se zaseban račun.⁴⁴ Propisano je kako svaki ratni zarobljenik ima pravo na raspolaganje s “aktivom svog računa”,⁴⁵ kao i način postupanja s računom i njegovim zaključivanjem.

U devet članaka petog odjeljka detaljno je reguliran odnos zarobljenika s vanjskim svijetom.⁴⁶ Propisano je: “Svakom ratnom zarobljeniku bit će pružena mogućnost ... najkasnije tjedan dana po njegovom prispjeću u logor ... da neposredno uputi svojoj obitelji ... i Centralnoj agenciji za ratne zarobljenike ... dopisnicu” u kojoj “će ih obavijestiti o svom zarobljavanju, o svojoj adresi i o stanju svojeg zdravlja”.⁴⁷ Određeno je pravo ratnih zarobljenika na dopisivanje (“najmanje dva pisma i četiri dopisnice mjesečno”) prema obrascima koji su u prilogu Konvencije⁴⁸ te na primanje pojedinačnih i zajedničkih paketa s tim što su sve pošiljke pomoći ratnim zarobljenicima oslobođene svih uvoznih, carinskih i drugih dažbina te svih poštanskih taksa u zemljama otpreme, prolaza i prijema.⁴⁹

U veoma opsežnom šestom odjeljku (s ukupno 31 člankom) izuzetno detaljno su regulirane različite vrste odnosa između ratnih zarobljenika i vlasti koja drži zarobljenike.⁵⁰ Ratnim zarobljenicima je zajamčeno pravo podnošenja predstavki vojnim vlastima u pogledu zarobljeničkog režima, i one neće “davati povoda nikakvom kašnjanju, čak i kad se utvrdi da su neosnovane”.⁵¹

“U svim mjestima u kojima se nalaze ratni zarobljenici ... zarobljenici će birati slobodno i tajnim glasovanjem, svakih šest mjeseci ... povjerenike kojima je dužnost da ih predstavljaju pred vojnim vlastima, Silama zaštitnicama”, *Crvenim križem* i drugim organizacijama koje pružaju pomoć.⁵² Ukoliko logor ima odsjeke, svaki od njih mora imati posebnog povjerenika, a povjerenici mogu među zarobljenicima odrediti svoje pomoćnike. Isto tako propisan je niz dužnosti i ovlasti povjerenika kojima je pogodovano njihovom radu u svrhu svakovrsne pomoći i zaštite zarob-

ljenika te komunikacije s vlastima, *Silama zaštitnicama* i ostalim organizacijama. Povjerenik u logoru časnika ima jednak status, osim što se on ne bira nego se za povjerenika priznaje časnik s najvišim činom.⁵³

U čak 27 članaka su naročito detaljno i precizno razrađena pitanja disciplinske i kaznene odgovornosti ratnih zarobljenika.⁵⁴ U općim odredbama je propisano da *Sila* koja drži ratne zarobljenike ne može kažnjivim djelom zarobljenika smatrati djelo koje nije kažnjivo i u slučaju kad ga izvrši vojnik te *Sile*, a isto načelo se odnosi i na izricanje vrste i visine kazni.⁵⁵ Između ostalih bitna načela su kako ratni zarobljenik “ne može ni u kojem slučaju biti izveden pred sud koji ne pruža opće priznata jamstva nezavisnosti i nepristranosti” kao i pravo na obranu,⁵⁶ te da je zabranjeno “svako kolektivno kažnjavanje za pojedinačna djela, svaka tjelesna kazna, svako zatvaranje u prostorije koje nisu osvijetljene dnevnim svjetlom, svaki oblik mučenja ili svireposti”.⁵⁷

Zanimljivo je ovdje primjerice navesti odredbu kako se ratni zarobljenik koji bude uhvaćen u bijegu iz zarobljenništva može kažnjavati samo disciplinski, te kako se uspješni bjegunac neće zbog toga kažnjavati u slučaju ponovnog pada u zarobljenništvo.⁵⁸

U četvrtom dijelu *Konvencije* propisani su postupci završetka ratnog zarobljenništva, naročito postupak repatrijacije.⁵⁹

U petom dijelu je određen status institucija koje vode evidenciju o ratnim zarobljenicima te društava i organizacija koje pružaju pomoć zarobljenicima. Propisano je: “Čim započne sukob i u svim slučajevima okupacije, svaka od Strana u sukobu osnovat će jedan službeni Ured za obavijesti o ratnim zarobljenicima koji se nalaze u njejoj vlasti” te “Svaka od Strana u sukobu dostavit će u najkraćem mogućem roku svom Uredu ... sve obavijesti koje se tiču svake neprijateljske osobe” i te obavijesti će “najbržim sredstvima dostaviti zainteresiranim *Silama*”.⁶⁰

Osim toga, “u nekoj neutralnoj zemlji će se osnovati središnja agencija za obavijesti o ratnim zarobljenicima”, a njen je “zadatak da prikuplja sve obavijesti o ratnim zarobljenicima do kojih može doći službenim ili privatnim putem; ona će ih dostavljati što je moguće brže zemlji porijekla zarobljenika ili *Sili* čiji su oni pripadnici”.⁶¹

S motrišta teme ovog rada posebno je značajan završni, šesti dio *Konvencije* u kojem su propisi o njenom izvršenju, uključujući formalnopravnu odgovornost i sankcije.⁶² Određeno je: “Predstavnici ili delegati *Sila* zaštitnica su ovlašteni posjećivati sva mjesta na kojima se nalaze rat-

ni zarobljenici” a iste “povlastice uživati će i delegati Međunarodnog odbora Crvenog križa”.⁶³

Zatim je propisano kako se potpisnice *Konvencije* obvezuju da će “u vrijeme mira kao i u vrijeme rata” upoznavati stanovništvo svojih zemalja s tekstem ove *Konvencije* “a naročito da će proučavanje njenih odredbi unijeti u programe vojne nastave, a po mogućnosti i građanske nastave”.⁶⁴

Potpisnica *Konvencije* se obvezala da će “poduzeti svaku zakonodavnu mjeru potrebnu radi propisivanja odgovarajućih krivičnih sankcija protiv osoba koje su izvršile ili koje su izdale zapovijed za izvršenje neke od teških povreda ove konvencije” te je “dužna pronaći osobe osumnjičene da su izvršile, ili da su naredile izvršenje neke od teških povreda, i ona će biti obvezna izvesti ih pred svoje vlastite sudove”.⁶⁵

Konvencija je izrijeком odredila djela koja predstavljaju tešku povredu Konvencije: “namjerno ubojstvo, mučenje ili nečovječno postupanje, podrazumijevajući ovdje i biološke pokuse, namjerno prouzročenje velikih patnji ili nanošenje ozbiljnih povreda tijelu i zdravlju, prisiljavanje ratnog zarobljenika da služi u oružanim snagama neprijateljske Sile, ili njegovo lišavanje prava da bude redovito i nepristrano suđen prema odredbama ove konvencije”.⁶⁶

U sljedećem članku je propisana i izuzetno važna zaštita koja određuje: “Nijedna Strana ugovornica ne može osloboditi samu sebe, niti drugu Stranu ugovornicu, odgovornosti koju je ona sama ili ta druga strana ugovornica na sebe navukla zbog povreda predviđenih u prethodnom članu”.⁶⁷

Ženevska konvencija o zaštiti građanskih osoba za vrijeme rata, ili Četvrta konvencija, na samo što sadrži sva zaštitna načela koja se nalaze u tri *Ženevske konvencije* koje se odnose na ranjenike i bolesnike oružanih snaga te naročito ratne zarobljenike, nego je u nekim dijelovima još temeljitija i prilagođena posebnostima koje proizlaze iz same objektivne činjenice da se radi o građanskim osobama.

Određeno je primjerice: “Države ugovornice još u vrijeme mira, a Strane u sukobu po otvaranju neprijateljstava, mogu osnovati na svom vlastitom teritoriju” (kao i na okupiranom teritoriju, n.a.) “sanitetske zone i mjesta sigurnosti koja će biti tako organizirana da stave izvan doseg rata ranjenike i bolesnike, nemoćne, stare osobe, djecu ispod petnaest godina, trudne žene i majke s djecom ispod sedam godina”.⁶⁸ Isto tako, svaka strana u sukobu može predložiti “protivničkoj Strani stvaranje, na područjima na kojima se vode borbe, neutraliziranih zona kojima je cilj

stavljanje izvan dosega borbe ... ranjenike i bolesnike, bojovnike ili nebojovnike” te “građanske osobe koje ne sudjeluju u borbi”.⁶⁹

Po pitanju građanskih bolnica određeno je kako se neće “smatrati kao štetna radnja okolnost što se u tim bolnicama liječe ranjeni i bolesni vojnici ili što se u njima nalazi osobno oružje i streljivo oduzeto od tih vojnika”.⁷⁰

Radi zaštite djece i obitelji propisano je da će strane u sukobu olakšati prijem ratne siročadi i djece odvojene od obitelji u neutralnu zemlju te da će “olakšavati istraživanja koja poduzimaju članovi obitelji koju je rat razdvojio da ponovno dođu u vezu jedni s drugima i da se sastanu ako je to moguće”.⁷¹ Isto tako je određeno: “Žene će biti posebno zaštićene protiv svakog napada na njihovu čast, a naročito protiv silovanja, prinuđivanja na prostituciju i protiv svakog napada na njihovu stidljivost”.⁷²

Konvencija je izričito zabranila “bez obzira na razlog” prinudna preseljavanja i progonstva zaštićenih osoba, “masovna ili pojedinačna”, a jedino se može pristupiti “djelomičnoj ili potpunoj evakuaciji određene okupirane oblasti ako to zahtijeva sigurnost stanovništva ili imperativni vojni razlozi”. No, ova evakuacija se može izvršiti “samo u unutrašnjost okupiranog teritorija”, a evakuirano stanovništvo mora “biti vraćeno u svoje domove čim prestanu neprijateljstva na tom području”.⁷³

Isto tako je određeno: “Okupatorska Sila ne smije pristupiti deportiranju niti preseljenju nekog dijela svog vlastitog građanskog stanovništva na teritorij koji je okupirala”.⁷⁴

Logori za interniranje građanskih osoba obilježavaju se slovima “IC” koja su danju vidljiva iz zraka, a tim znakom ne smije se obilježavati ni jedno drugo mjesto.⁷⁵ “Interniranje ili upućivanje na prinudni boravak zaštićenih osoba može se narediti jedino ako to apsolutno zahtijeva sigurnost Sile u čijoj se vlasti te osobe nalaze”. Propisano je i da pojedine konvencijom zaštićene građanske osobe mogu dragovoljno, posredovanjem predstavnika *Sile zaštitnice*, zatražiti da ih se internira i u tom slučaju *Sila* u čijoj su vlasti mora postupiti po njihovom traženju.⁷⁶ Ukoliko interniranje ostaje na snazi, “sud odnosno administrativno tijelo će povremeno, a najmanje dva puta godišnje, pristupiti ispitivanju” opravdanosti internacije za svaku osobu.⁷⁷

Određeno je: “Internirane osobe moraju biti smještene odvojeno i njima se mora upravljati odvojeno od ratnih zarobljenika i osoba lišenih slobode iz svakog drugog razloga”,⁷⁸ dok cijelo vrijeme boravka u logoru “članovi iste obitelji, a naročito roditelji i djeca, imaju biti okupljeni na istom mjestu internacije”.⁷⁹

Za razliku od postupanja s ratnim zarobljenicima, *Sila* koja u internaciji drži građanske osobe “može ih upotrebljavati kao radnike jedino ako to one žele”, ali i u tom slučaju internirane građanske osobe mogu po točno određenoj proceduri “u svakom trenutku otkazati daljnji rad”.⁸⁰

Propisano je da internirane građanske osobe u svakom mjestu interniranja između sebe biraju “slobodno i tajnim glasovanjem, svakih šest mjeseci, članove jednog odbora kojemu je dužnost da ih predstavlja pred vlastima Sile koja ih drži, pred Silama zaštitnicama”, ICRC-em i drugim organizacijama.⁸¹

U *Ženevskoj konvenciji o zaštiti građanskih osoba za vrijeme rata* također su izriječkom određena djela koja se smatraju teškim povredama *Konvencije*. Osim navođenja svih teških povreda kao i u *3. konvenciji*, ovdje je izvršeno i proširenje na sljedeća djela teških povreda *Konvencije*: “nezakonita progonstva i preseljenja, protuzakonita zatvaranja, uzimanje talaca, uništavanje i prisvajanje imovine koje nije opravdano vojnim potrebama i koje se vrši u velikom opsegu na nedopušten i samovoljan način”.⁸²

U desetljećima nakon donošenja *Ženevskih konvencija*, kao temelja humanitarnog prava, u velikoj se mjeri razvijalo međunarodno pravo kao jedinstveni sustav. Na taj način cijeli niz različitih međunarodnopravnih akata – koji se u posljednje vrijeme najčešće nazivaju zbirnim pojmom ljudskih prava – predstavlja istovremeno i posrednu dopunu *Ženevskih konvencija*.⁸³

Zbog niza golemih negativnih iskustava u oružanim sukobima koji formalno nisu bili međudržavni (“međunarodni”) ili sukoba u kojima su države sudionice oružanog sukoba odbijale priznati njegov međunarodni karakter – sve češće se osporavala primjenjivost *Ženevskih konvencija* koje su po definiciji međunarodne (međudržavne). S druge strane događala se sve ubrzanija integracija svijeta tako da se stvarno mijenjalo tradicionalno značenje pojmova *suverenosti* država i *međunarodnosti* događanja.

Na taj način se u punoj mjeri otvorilo pitanje nadležnosti *Ženevskih konvencija* za sukobe koji su (prema označiteljima i svekolikim posljedicama) stvarno međunarodni, a kojima se prema starim kriterijima mogao pripisati unutarnji (ne-međunarodni) karakter.

Problem je već bio otvoren odnosno propisan i u člancima 3. svih *Ženevskih konvencija*. Tako je članak 3. u svakoj od četiri *Ženevske konvencije* istovjetan i izriječkom se odnosi na slučajeve oružanih sukoba “koji nemaju međunarodni karakter”, te propisuje da će u njima svaka od strana u sukobu biti “dužna primjenjivati barem sljedeće odredbe: ... postupat će se, u svakoj prilici, čovječno, bez

ikakve nepovoljne diskriminacije zasnovane na rasi, boji kože, vjeri ili uvjerenju, spolu, imovinskom stanju ili bilo kojem drugom sličnom mjerilu”.

Nadalje se u članku 3. izrijekom zabranjuju, “u svako doba i na svakom mjestu”, prema zaštićenim licima sljedeći postupci: “... sve vrste ubojstva, sakaćenja, okrutnog postupanja i mučenja ... uzimanje talaca ... povrede osobnog dostojanstva, osobito uvredljivi i ponižavajući postupci ... izricanje i izvršavanje kazni bez prethodnog suđenja od strane redovito ustanovljenog suda koji pruža sva jamstva, priznata kao nužna od civiliziranih naroda”.

No, to pitanje – kao i neka druga – donekle su se nastojala određenije regulirati i s dva *Dopunska protokola Ženevskih konvencija*, koja su donesena 1977. godine i koji predstavljaju izravnu dopunu, tj. od 1977. g. su sastavni dio *Ženevskih konvencija*.

Opsežni *Dopunski protokol I* već u članku prvom određuje da se nadležnost između ostalog primjenjuje i na oružane sukobe u kojima se narodi bore protiv kolonijalne dominacije i strane okupacije te protiv rasističkih režima pri ostvarivanju prava naroda na samoodređenje, koje je zajamčeno *Poveljom Ujedinjenih nacija*. Na taj način je određenje međunarodnog sukoba iz *Ženevskih konvencija* (1949. g.) prošireno i na neke oružane sukobe koji se vode za nacionalno oslobođenje te su tako na njih proširena i sva zaštitna prava *Konvencija*.

Dopunski protokol II je znatno kraći i nerazrađeniji, a glede nadležnosti određeno je da se on primjenjuje na sve oružane sukobe koji su obuhvaćeni *Ženevskim konvencijama* i *Dopunskim protokolom I* te osim toga na oružane sukobe “koji se odvijaju na području visoke stranke ugovornice i između njezinih oružanih snaga i odmetničkih oružanih snaga ili drugih organiziranih naoružanih skupina”. No, navedeno je i ograničenje, da se “ne primjenjuje na situacije unutarnjih nemira i napetosti, kao što su pobune, izolirani i povremeni čini nasilja ili drugi čini slične prirode”.⁸⁴

Budući je srbijanski promidžbeni sustav dugo vremena pokušavao srbijansku oružanu agresiju na Hrvatsku, Sloveniju, BiH i Kosovo predstavljati kao *unutarnju* (ne-međunarodnu) stvar te je s tim stavom postizao različite medijske, psihološke, političke, diplomatske i pravne učinke unutar najšireg prostora i institucija međunarodne zajednice kao i na prostoru jugoistočne Europe, ovdje je potrebno podsjetiti i na *Rezoluciju UN-a – G. A. Res. 3314* iz 1974. godine. Ova rezolucija agresiju određuje kao uporabu vojne sile jedne države protiv suvereniteta, teritorijalnog integriteta i političke nezavisnosti druge države, ili na bilo koji drugačiji način suprotan Povelji UN-a koji nije ovdje naveden.

Pritom je određen i sadržaj pojma država te je između ostalog određeno da se on koristi bez obzira je li država priznata, ili je li član UN-a.

Logoraška iskustva

Kad se radi o suvremenim logoraškim iskustvima onda je iznova potrebno naglasiti kako su logori tijekom cijelog 20. stoljeća bili redovita praksa, ne samo u nizu lokalnih, regionalnih i svjetskih ratova nego i u tzv. mirnodopskim razdobljima i okolnostima.⁸⁵ Uzroci nastanka suvremenih logora su mnogostruki i mogu se istraživati i obrazlagati s motrišta svih društvenih znanosti, a ovdje je najprimjerenije naznačiti dva općenitija konteksta. Prvi je civilizacijski kontekst koji nastanak suvremenih logora može pratiti kao historiografski i vrijednosni kontinuitet odnosa koji su europske metropole (posjednice kolonija) od 16. stoljeća imale prema svojim izvaneuropskim kolonijalnim posjedima i narodima.

Taj odnos je u svakom pogledu – civilizacijskom, kulturološkom, humanističkom, pravnom itd. – bio diskriminirajući jer su kolonijalni prostori, uključujući i njihovo stanovništvo, bili izloženi najnehumanijoj, što znači i logoraškoj praksi postupanja. I upravo na tim temeljima europskog odnosa prema kolonijalnom svijetu mogu se promatrati korijeni pojave i masovne primjene logora i u europskim iskustvima u 20. stoljeću, naročito tijekom Prvog i Drugog svjetskog rata.

Druga opća okolnost koja je pogodovala primjeni logora veže se za sve veću i svekoliku međuovisnost događanja i društvenih procesa u svijetu. Na taj način je u 20. stoljeću došlo i do totalitarizacije rata. Naime, vođenje suvremenih ratova – radilo se o agresiji ili o obrani – postalo je nezamislivo (ili bezizgledno) bez uključivanja svih društvenih (državnih, nacionalnih itd.) potencijala. Takva situacija pogodovala je sve masovnijem stradavanju ljudi a naročito civilnog pučanstva.

Sukladno tome, logori su postali sastavni dio vojnih doktrina, planova i operativnih djelovanja odnosno jedno od redovitih ratnih sredstava za ostvarivanje pobjede. Interniranje određenih društvenih skupina primjenjivalo se kao redovita suvremena ratna praksa u gotovo svim oružanim sukobima od lokalne do globalne razine, a koristile su je sve strane u sukobu – poražene i pobjedničke.

Kad se radi o logoraškoj praksi na južnoslavenskom prostoru veoma se rijetko navodi da su na teritoriju autoritarne prve Jugoslavije logori primjenjivani i prije početka Drugog svjetskog rata. Tako je režim prvi logor osno-

vao 1935. godine u Višegradu (istočna Bosna i Hercegovina) u kojem su – što je osobito zanimljivo – bili uglavnom internirani studenti i ostali intelektualci koji su vlastima bili nepoželjni. Na području Banovine Hrvatske su nakon sporazuma Cvetković-Maček (ljetno 1939.), znači nepune dvije godine prije dolaska svjetskog rata na ovaj prostor, također primjenjivani logori (Kruščica, Kerestinec, Lepoglava) kao sredstvo represije prema nepoželjnim društvenim skupinama.

Unatoč teškim iskustvima iz Drugog svjetskog rata, logori su i nakon toga bili redovita praksa svih sudionika u više stotina regionalnih i lokalnih oružanih sukoba diljem svijeta koji su se odvijali zbog najrazličitijih razloga. Radi ukazivanja na potpunu netočnost prevladavajućeg stereotipa koji primjenu logoraške prakse gotovo isključivo ograničava na razdoblje Drugog svjetskog rata treba navesti nekoliko primjera. U *Korejskom ratu* (1950.–1953.) su izravno vojno sudjelovale i najjače države svijeta, a posebno je značajno što su na južnokorejskoj strani *zapadne* zemlje (na čelu s SAD-om) formalno nastupale kao *vojska* UN-a. Tada su se sve strane koristile logorima, uključujući i postrojbe SAD-a (UN-a) koje su samo u jednoj korejskoj provinciji (Chungchong) osnovale 72 logora u kojima je bilo internirano približno 100.000 osoba.

I u drugom velikom regionalnom, *Vijetnamskom ratu* jedan od glavnih aktera bile su postrojbe SAD-a (ovaj put bez formalnog pokroviteljstva UN-a) koje su zajedno sa sajgonskim režimom osnivale veliki broj tzv. strateških naselja (zapravo sabirnih logora) u koja je internirano civilno stanovništvo.

U brojnim pokušajima metropola da zaustave procese političkog osamostaljenja kolonija može se navesti i podatak kako je Francuska početkom 60-ih godina (prije proglašenja nezavisnosti Alžira – 1962. g.) na alžirskom području raspolagala s više od 2.200 tzv. sabirnih središta (*centres de regroupement*) u koje je bilo internirano približno dva milijuna Alžiraca.

Zatim, u nizu komunističkih država istočne i južne Europe režimi su koristili logore (zarobljeničke, sabirne i radne) kao jedno od represivnih sredstava pomoću kojih su se održavali na vlasti. Tako je i na cijelom teritoriju komunističke Jugoslavije krajem rata i u neposrednom poraću osnovan sustav logora u koji su zatvarane mnogobrojne osobe prema različitim ideološkim, političkim, imovinskim i dugim kriterijima. Zanimljivo je pritom što su, uz niz novoosnovanih logora, za internaciju korišteni i svi lokaliteti i objekti koje su u ratu kao logore upotrebljavali komunistima suprotstavljeni režimi i vojske.

Sva kratko spomenuta logoraška iskustva predstavljaju i dio konteksta unutar kojeg treba promatrati i genezu logoraških iskustava koje je prakticirala srbijanska oružana agresivnost od 1990.–1995. godine. Taj čin agresivnosti predstavlja složeni i osmišljeni proces “ratnog osvajačkog pohoda koji je cjelovit prema nizu obilježja: povijesnoj genezi, ciljevima, načinu provođenja, posljedicama itd.”, te je tek na temelju poznavanja ove cjelovitosti moguće relevantno razumijevati sustav logora koji su srbijanske strukture koristile tijekom oružane agresije na susjedne države.⁸⁶

Kao i cjelokupna srbijanska agresivnost – prema koncepciji, ciljevima, izvedbi i posljedicama – tako je i sustav srbijanskih logora koji je osnovan od 1990. g., u svim navedenim sastavnicama, veoma usporediv s logorima koje je osnivala nacistička Njemačka. Kao što su logori savezničkih država u Drugom svjetskom ratu bili bitno različiti prema porijeklu i svrsi od sustava logora pod nacističkim nadzorom, tako se i logori koji su od 1991. godine osnovani pod nadzorom napadnutih država bitno razlikuju od sustava srbijanskih logora. Najjednostavnije rečeno, ovi logori – za razliku od srbijanskih – nisu bili unaprijed osmišljeni sustav niti su bili sastavni dio vojne strategije i političkih ciljeva. Ovaj zaključak će se prepoznati i iz niza činjenica i dokumenata koji se navode u nastavku teksta.

U ovom smislu je paradoksalno znakovita, a na prvi pogled i nevjerojatna, činjenica što su se u Hrvatskoj i u međunarodnoj zajednici izbjegavala podupiranja provođenja sustavnih istraživanja, a time i javne prezentnosti i drugačijeg suočavanja s logoraškim iskustvima koja je ostavila srbijanska agresija. Tako primjerice u Hrvatskoj (BiH itd.) ne postoje ni službeni niti drugačiji strukturirani logoraški podaci, njihova obrada i interpretacija.

U takvoj situaciji golemu polaznu vrijednost predstavlja rijetko spominjano *Završno izvješće* i *Aneksi* koje je 1994./95. g. izradilo *Stručno povjerenstvo* koje je osnovano na temelju *Rezolucije 780 Vijeća Sigurnosti UN-a* iz 1992. godine.⁸⁷

Stručno povjerenstvo UN-a u dokumentu navodi zemljopisni položaj niza od približno 480 (četiri stotine i osamdeset) pojedinačnih logora koji su kao sustav osnovani pod srbijanskim nadzorom, a u logore su internirane vojne i civilne osobe. Prema navodima *Povjerenstva*, od tog broja postojanje približno 300 logora je prijavljeno od strane jednog ili više neutralnih izvora te komisija postojanje tih logora smatra pouzdano potvrđenim (*corroborated*), a postojanje približno 180 logora je prijavljeno od strane ne-neutralnih izvora, te njih *Povjerenstvo* vodi pod oznakom “nepotvrđeno” (*uncorroborated*).

Od ukupno 480 srbijanskih logora, približno 330 (200 potvrđenih i 130 nepotvrđenih) nalazilo se na području Bosne i Hercegovine; približno 80 (30 potvrđenih i 50 nepotvrđenih) na području okupiranih dijelova Republike Hrvatske; a približno 70 (40 potvrđenih i 30 nepotvrđenih) na području Srbije (60) i Crne Gore (10).

Sustav srbijanskih logora – kao i ostale značajke – zorno potvrđuje da je srbijanska oružana agresija bila cjelovit (integralan) projekt. Naime, sustav logora je predstavljao jednu cjelinu, što potvrđuje i *Izješće Povjerenstva* u kojem se navodi da su internirane osobe iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine bile bez ikakvih zapreka raspoređivane i preseljavane u logore koji su se nalazili na području sve tri države (okupirani dijelovi R. Hrvatske te Bosne i Hercegovine te teritorij Srbije i Crne Gore). U *Izješću* se također navodi da su srpski civili i vojnici s područja jedne države posjećivali logore i u drugim dvjema državama kako bi “sudjelovali u zlostavljanju” interniranih osoba.

Osim toga *Povjerenstvo* tvrdi kako je “zlostavljanje zatočenika” bilo uobičajeno te da su zapovjednici srbijanskih logora “znali za zlostavljanja i često su dozvoljavali srpskim civilima i paravojnim postrojbama zlostavljanje zatočenika”. Zatim se opisuje kako su “Srbi koji su držali logore u Hrvatskoj više puta pokušali obmanuti posjetioce zainteresirane za uvjete u logorima” (ICRC i druge) itd.

Radi razumijevanja složenosti i osmišljenosti srbijanske oružane agresije znakovit je i navod *Povjerenstva* u kojem se kaže: “Bilo je zatočenika koji su prisiljeni na Beogradskoj televiziji opisivati svoje navodne napade na Srbe”. Naime, *ugroženost srpstva* bila jedna od osnovnih parola i socijalno-motivacijskih čimbenika s kojima su velikosrbijanske strukture provodile nacionalnu homogenizaciju Srba za pripremu agresije koja je izvedena. Na istim stereotipiziranim složenicama temelje se i svi tadašnji i današnji pokušaji da se u međunarodnoj javnosti srbijanska oružana agresija prikaže i opravda kao obrana *ugroženih Srba*.

Među sustavno počinjenim zločinima koje je primjenjivala srbijanska oružana agresija posebno negativno mjesto pripada srbijanskim logorima za provođenje masovnih silovanja koje su osnivale srbijanske vlasti na prostoru okupiranih dijelova Bosne i Hercegovine. Naime, tijekom povijesti ratovanja redovito su se događala i seksualna zlostavljanja, uključujući i silovanja, ali tek u srbijanskoj oružanoj agresiji na Bosnu i Hercegovinu (od 1992. godine) prvi put su sustavno osnivani logori za provođenje masovnih silovanja. U ove logore su zatvarane isključivo ženske osobe nesrpskog etničkog podrijetla (pretežito Bošnjakinje Muslimanke) nad kojima su izvršavana masovna silovanja.

Kad su silovane žene došle u visoku dob trudnoće puštane su na slobodu.

Logori za provođenje masovnih silovanja bili su dio strategije kojoj je svrha bila etnički očistiti prostor od nesrpskog pučanstva, a silovane žene predstavljale su dio prognaničke populacije koja je – radi psiholoških, moralnih, vjerskih, običajnih i drugih razloga – bila najviše motivirana na ostanak u izbjeglištvu, odnosno trajno nastanjivanje u što udaljenijim dijelovima svijeta.

Povjerenstvo UN-a u posebnom dijelu izvještava o provođenju silovanja i seksualnog zlostavljanja u srbijanskim logorima,⁸⁸ uključujući navođenje slučajeva objekata koji su bili *logori silovanja* u kojima su “sve žene bile silovane kad bi se vojnici vratili s fronte, svakih 15 dana” ili su bili *zatočenički centri za žene* u kojima se radilo “uglavnom o seksualnom zlostavljanju”.⁸⁹

O načinu postupanja u srbijanskim logorima na određen sintetizirani način jednim dijelom govore i rezultati ankete provedene među preživjelim logorašima koji su (rezultati) objavljeni u posebnom poglavlju ove knjige.⁹⁰

Međutim, zbog općeg nepovoljnog statusa logoraške problematike te što cjelovitije, objektivnije i konkretnije mogućnosti uspoređivanja međunarodnog prava i logoraških iskustava koje je ostavila srbijanska oružana agresija, nužno je upoznati se i suočiti s narednim tekstom koji se temelji na nizu potpuno marginaliziranih knjiga u kojima su izneseni dokumenti i svjedočanstva koja su prikupile i objavile udruge preživjelih logoraša srbijanskih logora ili pojedini preživjeli logoraši.⁹¹ Izvadci iz ovih djela odabrani su kao prevladavajuća tipična iskustva logoraša te će ovdje biti navedeni u cilju što jednostavnije usporedivosti s dijelom ovog rada koji se odnosi na međunarodno pravo.

Iz svih dokumenata i svjedočanstava je potpuno razvidno kako su – u srbijanskim logorima – sve odredbe *Ženevskih konvencija* koje se odnose na logore sustavno i najnehumanije kršene kao i sve druge mnogobrojne odredbe međunarodnog prava koje reguliraju međuljudsko postupanje.

Lokacije srbijanskih logora nisu uopće uvažavale klimatske uvjete koji ne bi štetili zdravlju i sigurnosti interniranih osoba. Stanje objekata u kojima su bile internirane osobe bilo je potpuno neprimjereno smještaju i boravku ne samo ljudi nego i životinja. Unutarnji uvjeti smještaja (broj osoba, higijenski uvjeti, odjeća, ležajevi, pokrivači itd.) bili su katastrofalni. Logori su se osnivali na zapuštenim poljoprivrednim imanjima, u skladištima, u podrumima najrazličitijih javnih i privatnih objekata, dijelovima vojarni i redovitih zatvora itd.

Kod većih logora u koje je smještno tisuću ili više logoraša najčešće se radilo o napuštenim i potpuno zapuštenim ostacima objekata u kojima su nekad bile farme za uzgoj stoke. To je primjerice bio slučaj s logorom Begejci i logorom Stajićevo koji su se nalazili u Vojvodini. Logor Begejci djelovao je pedesetak dana, od početka listopada do pred kraj studenog 1991. godine; logor Stajićevo djelovao je 35 dana od sredine studenog (18. 11., tj. od okupacije Vukovara) do 21. prosinca 1991. Tijekom njihova postojanja i poslije njihova zatvaranja nekoliko tisuća logoraša je preseljeno u druge logore uglavnom na području Srbije (Sremska Mitrovica, Niš, Beograd itd.).

Jedan od preživjelih logoraša opisao je fizički izgled logora Stajićevo na sljedeći način: bila je to nekadašnja štala za uzgoj goveda, "koja je bila napuštena prije desetak godina. Dugačka oko 200, a široka oko 30 metara. Bila je bez stropa, samo pokrivena crijepom. Po dužini s jedne i s druge strane bili su valovi za hranjenje stoke. Valovi su bili odmaknuti oko metar od dužih zidova. Od valova prema sredini bio je prostor na kojem je (nekoć, o.a.) bila stoka, a cijelom dužinom štale bio je prolaz oko tri metra (širine, o.a.). Između valova nalazila se zemlja, a drugi dijelovi štale bili su pokriveni nekakvim već odavno istrošenim betonom ... u taj prostor sabili su nas oko tisuću. Nije bilo nikakvog životnog prostora ... sabijali smo se i gazili jedni preko drugih".⁹²

Postupanje s logorašima – od zarobljavanja ili uhićenja do izlaska iz logora ili smrti logoraša – bilo je u svim srbijanskim logorima zasićeno izuzetno učestalim, okrutnim i najrazličitijim oblicima fizičkog i psihičkog zlostavljanja. Torturama su logoraši bili izlagani kolektivno i pojedinačno, tijekom dana i noći, prigodom postrojavanja, obroka, rada, boravka i spavanja. Jednako se postupalo prigodom sustavnih ispitivanja na koja su višekratno odvođeni svi zatočenici.

Predmeti osobne uporabe, novac, nakit i ostale vrijednosti koje su kod sebe imali logoraši najčešće su im otimani uz primjenu nasilja i prijetnji a bez ikakve priznanice. Najčešće su u iste prostorije internirani muškarci, žene i djeca. Često su vršena premještanja logoraša bez najave i obavijesti o odredištu te uz nečovječne uvjete i najokrutnije postupanje.

U svim prigodama – upućivanju u logor, premještanju i boravku u logoru – hrana je bila neredovita, količinom izrazito nedovoljna i izuzetno loše kakvoće. Na to su se nadovezali potpuno ne higijenski uvjeti, nepostojanje ambulanta i liječnika. Sve to se jednostavno očitovalo u drastičnim gubicima tjelesne težine svih preživjelih logoraša i u učestalim obolijevanjima.

Ispovijedanje vjere ne samo što je bilo potpuno onemogućeno logorašima, nego su mnoga zlostavljanja bila zasnovana i motivirana na vjerskoj diskriminaciji. Isto tako za logoraše nije postojala ni najmanja mogućnost zadovoljavanja intelektualnih, obrazovnih, kulturnih i drugih potreba. Logoraši su između ostalog zlostavljani priopćavanjem nepovoljnih i tragičnih lažnih općih i osobnih podataka. Ni u jednom logoru nije bio logorašima dostupan ni tekst *Konvencija* niti druge službene pisane obavijesti glede njihovog statusa.

Logoraši (vojnici i časnici te civili) su morali obavljati najrazličitije radove prema nahođenju vlasnika logora. Pritom su logoraši zlostavljani a potpuno su zanemareni uvjeti rada, dodatna ishrana i novčana naknada za rad.

Na različite načine je onemogućavana i usporavana komunikacija prema vanjskom svijetu. To se jednako odnosilo na obavijesti o postojanju logora i evidencijama logoraša, kao i na komunikaciju logoraša prema obiteljima, prema vlastima matične države i prema međunarodnim organizacijama, uključujući i ICRC. Ni u jednom srbijanskom logoru nije izabran niti jedan povjerenik logoraša.

Internirane civilne osobe redovito su smještane u logore zajedno s ratnim zarobljenicima, a u nizu slučajeva i logoraši su zatvarani s *domaćim* osobama koje su bile osuđene za različita kaznena djela. Veoma često je vršeno razdvajanje interniranih članova iste obitelji uključujući i djecu.

U svim logorima su, između ostalog, masovno vršena djela koja su *Konvencije* označile teškom povredom *Konvencija*; namjerna ubojstva, mučenja i nečovječno postupanje, nanošenje velikih patnji i ozbiljnih povreda tijelu i zdravlju, lišavanje prava na redovito i nepristrano suđenje, nezakonita progonstva i preseljenja, protuzakonita zatvaranja, uzimanje talaca te uništavanje i prisvajanje imovine. Srbijanske vlasti ne samo što nisu poduzimale mjere kojima bi to spriječile i kazneno sankcionirale nego su u svemu organizacijski i provedbeno sudjelovale.

Dolazak u bilo koji logor izgledao je slično te se i iz toga može zaključiti kako se radilo o organiziranom modelu postupanja. Jedan od logoraša to je opisao na sljedeći način: "Od izlaznih vrata autobusa pa sve duboko u samu štalu, s jedne i s druge strane bili su vojni policajci-rezervisti i njihova civilna milicija ... Svaki od njih imao je u ruci nekakvu dugačku palicu ili neki drugi tvrdi predmet. Pri samom ulasku nismo smjeli trčati. Hodajući oni su imali više vremena da nam zadaju što više udaraca. Put od izlaza iz autobusa bio je dug i do sto metara, za one što su izlazili među prvima, a kako se štala popunjavala bio je sve kraći. Mi smo izlazili a oni su tukli ... od zadobivenih

udaraca mnogi su padali, a neki se čak nikada više nisu uspjeli podignuti ... Nosili smo i ranjenike ... Ništa milosrdniji nisu bili ni prema njima. Bilo je naših ljudi i na štakama. Njima bi podmetali noge da bi padali i tada bili potpuno nemoćni. Bilo je slomljenih ruku, nogu, rebara i razbijenih glava. Tako teško ranjenima nitko od nas nije smio prići i pomoći im ... Uza sve to prijetili su nam da to u stvari nije još ništa, što nas sve čeka u logoru. I bili su u pravu”.⁹³

Logor Sremska Mitrovica (u Srijemu, jugozapadno od Beograda) bio je smješten u sklopu starog velikog zatvora koji je bio okružen četiri metra visokim zidom na čijem se vrhu nalazila bodljikava žica. U srbijanskom sustavu, ovaj logor je bio jedan od najvećih i najdugotrajnijih; otvoren je 18. studenog 1991. i djelovao je do 13. kolovoza 1992., a u njemu je duže “zadržano cca 1500 zatočenika, dok je u kraćem vremenu zadržano 4000 žena, djece i staraca”.⁹⁴

U jednom od brojnih međusobno sličnih svjedočanstava o logoru Sremska Mitrovica nalazi se i sljedeći dio: “Po pričama onih koji su došli prije moje grupe, a ni ona nije prošla bolje, svi dočeci u logoru bili su popraćeni tzv. 'špaliirom' kroz koji su morali proći zatočenici dok su po njima pljuštali udarci palica u rukama službenih zatvorskih stražara ... U sobama se bukvalno gušilo i do sto pedeset zatočenika, koji nisu imali nikakve uvjete za održavanje osobne higijene, pa čak nam nisu davali ni toaletni, niti bilo kakav drugi papir koji bi mogao poslužiti u te svrhe. Svi smo bili obrasli u brade i kose, nokte smo smanjivali kako smo znali i umjeli, a naglo smo gubili na težini, jer ono što smo dobivali za jelo bilo je kvalitativno i kvantitativno takvo i toliko da je bilo pitanje hoćemo li izdržati ako zatočeništvo dulje potraje.

Za doručak i večeru dobivali smo krišku crnog, više dana starog, suhog i često pljesnivog kruha, sirovu hrenovku, tvrdo kuhano jaje, komad neosušene slanine koju nismo imali čime rezati ... komadić salame sumnjive valjanosti, nekuhani, nezaslađeni i neposoljeni griz na vodi, nekuhani i neposoljeni kukuruzni 'šrot' i sve tako iz dana u dan.

Za ručak se dobivala jedna kriška kruha i u tanjuru nekoliko žlica neslane tekućine teško prepoznatljiva mirisa i ukusa o onome što bi u njoj moglo biti kuhano. Bile su to uglavnom bistre tekućine koju bi logoraš popio u dva gutljaja, a onda bi pojeo suhu i pljesnivu krišku crnog kruha, i to je bilo sve. Do kraja zatočeništva hrana se nije poboljšala ni kvalitetom ni količinom”.⁹⁵

U dijelu vojarne uz izlaznu cestu iz Beograda prema Valjevu nalazio se logor Bujanj Potok. I ovdje su pro-

vođene torture koje su dijelom opisane od strane preživjelog logoraša: “Bilo je dana kada su nas pojedinačno odvodili u praznu spavaonicu, na njima svojstven način razgovora. U spavaonici je sjedio oficir i gledao kroz prozor. Nezainteresirano je slušao naše jauke i zapomaganja od boli od udaraca koje smo primali u lice i trbuh. Kada je oficir bio zadovoljan našim jaucima tada je naredio da završe s poslom. Trbuh mi je bio šaren od zadobivenih udaraca, a debelo meso i kukovi crni od podljeva krvi ... Drugi su pak dan stražari zahtijevali da ližem parket u spavaonici. To sam morao raditi tako da oni vide ispružen jezik na parketu.

Nekoliko sam puta morao u spavaonici pred svima plesati. To su zahtijevali balavci kojima sam mogao biti otac ... jednom su me tako izveli u hodnik, počeli tući i pao sam u nesvijest od siline udaraca ...

Čitavu spavaonicu, nas 10-12 zatočenika maltretirali su i grupno. Bila bi prisutna dva-tri stražara i davali bi zastrašujuće naredbe. Od ranih sati pa do duboko u noć. Morali smo stati jedan nasuprot drugoga i udarati se glavama tako dugo dok oni nisu bili zadovoljni. Zatim smo morali šamarati jedni druge po licu. Potom se zalijetati i udarati glavom u željezne šipke kreveta, i to što jače. Morali smo stajati u koloni okrenuti jedan prema drugome, a jedan po jedan morao je prolaziti pokraj kolone i svakoga udarati u tur. Morali smo po nekoliko sati stajati i gledati gore u strop ... Jedna od 'igara' bila je da smo na naredbu 'avioni' morali poskakati s kreveta, obući se i leći pod krevet”.⁹⁶

Izvadak iz iskaza jednog od zatočenika logora Bujanj Potok svjedoči o tipičnom načinu ispitivanja te suđenju: “Pozvali su me u posebnu sobu. Unutra je desetak njih. Početak je bilo udaranje u trbuh i pendrekom po leđima. Kapetan, koji me je ispitivao, ponudio me je cigaretom i rekao mi da se ne bojim jer me neće ubiti, ali tući će me dok god polagano ne umrem. Počeo me udarati o rešetke na krevetu, potekla mi je krv iz usta i polagano sam se gubio. Kada sam došao svijesti ležao sam na krevetu sav u krvi. Ponovo su me izvukli iz kreveta i odnijeli u WC da se operem. Bilo mi je malo hladno malo vruće. Popio sam malo vode, ali su me ubrzo odmakli od vode i ponovo počeli tući ... Padao je mrak izgubio sam pojam o vremenu ...

Ujutro ... strpali su me u 'maricu' i vozili oko jedan sat, do Topčidera, u Beogradu. Tu su ponovo slijedila ispitivanja iz početka, ali ovaj put pred kamerom. Ponovo su slijedile teške batine, pa mučenja. Gasili su mi cigarete po nogama i rukama, lomili mi rebra, udarali me po glavi.

Šamarali su me sve dok nisam pljuvao komade zubi iz usta, a oni su se samo svemu tome smijali. Počelo je novo ispitivanje, drugačije od dosadašnjeg. Gušili su me žicom, bockali me iglicama po rukama i nogama ... Potom su me odveli u ćeliju ... Oko ponoći dolazi mi u 'posjet' grupa vojnika od njih 5-6 i ponovo počinje mučenje ... Dvojica me drže, jedan me udara, a jedan mi skida hlače, zatim me vežu za donji ekstremitet i vuku po sobi, nedugo zatim ponovo gubim svijest, te me polijevaju vodom i tako sam mokar tresući se od hladnoće zaspao ... Poslije doručka ponovo dolazi nekakva komisija. Očitali su mi moja prava i presudu na 20 godina zatvora ... Tu su me noć pustili da odspavam, ali već kod jutarnjeg umivanja ... počinje ponovno maltretiranje, udaranje, izživljavanje. Govorili su kako će me izrezati na komade i tako me u dijelovima poslati kući. Dani na Topčideru su bili nezamislivi i neizdrživi, da čovjek ne povjeruje što su sve ljudi u stanju drugom čovjeku učiniti”.⁹⁷

Srbijanske vlasti su na okupiranim dijelovima Hrvatske već 1990. godine započele otvarati brojne logore. Tako je u Borovu Selu otvoren logor “negdje iza Božića 1990. i to u prostoriji kino dvorane. Sve što je zarobljeno od Tenje do Dalja, završavalo je u Borovu Selu”. Kad se od ljeta 1991. počeo naglo povećavati broj interniranih osoba, u logor su pretvorene školske učionice i školska sportska dvorana. Logoraši su zlostavljani na mnogobrojne načine, a neki su ubijani “na zvjerski način: izmasakrirani su razbijenim bocama, metalnim predmetima i noževima, te bačeni u Dunav”.⁹⁸

Slična situacija bila je i u drugim srbijanskim logorima na okupiranim dijelovima Hrvatske; u Dalju, Dardi, Jagodnjaku, Belom Manastiru, Petrovcima, Negoslavcima, Bučju, Okučanima, Glini, Kninu itd.⁹⁹

Primjerice, u svjedočenju logoraša iz Dalja navodi se i sljedeće: “Mučenja su bila stalna, i kada smo radili. Pa čak smo i travu morali čupati s tri prsta ... Dan prije mog povratka ubijeni su zatvorenici: novinar radio Vukovara Stjepan Penić. Njega su toliko pretukli, a onda ga poluživog polili benzinom i zapalili. To su naredili Željko Čizmić i Lalo Mijoković. Drago i Franjo Kovčalija morali su sami sebi iskopati grobnicu, a tada su ih poubijali kao i Nikolu Grobljara. Istoga dana ubijeni su i Andrija Ripić, Janoš Dioši kao i Stipo Lijić kojega su zaklali u krevetu”.¹⁰⁰ Kada je riječ o Dalju, “malo je poznato da je nesrpski živalj u Dalju osobno preslušavao i mahniti četnički vojvoda Šešelj”.¹⁰¹

U srbijanskim logorima je posebno učestali oblik psihofizičkog zlostavljanja predstavljalo odvođenje na lažna ubijanja i strijeljanja.

“Noću su nas iznenada strpali u kampanjolu, i to nas sedam. Svi smo bili svezani ... Nakon nekog vremena vozilo je stalo. Prvog zatvorenika izbacuju iz auta. Čujem kako ga udaraju, kako krklja. Očito je da se guši od udaraca, ili ga dave. Tako prolazi svaki sljedeći. No, mrak je i ne vidim jesu li te jadne zatvorenike ubili, ili su ih samo do smrti prebili.

Došao je red i na mene. Bio sam zadnji. Čujem da se netko s moje lijeve strane dere: 'Ne toga klati, tog ćemo kapetana živog oderati'. Čim su me oni stražari izbacili iz auta, počeli su udarati po meni. Ja, onako u mraku, pipam hoću li nagaziti na one mrtve zatvorenike koje su prije mene tukli i davili. Tako udarajući i gurajući nabili su me na neki zid ili među, ali i dalje tuku. Svlače me do gola. Onda me dvojica uhvatiše i unose onako polumrtvog u neku prostoriju”.¹⁰²

Drugo svjedočanstvo: “Onda su prozvali jednog od nas i izveli iz kuće u kojoj su nas ispitali. Čula se komanda jugovojnika: 'Vežite mu oči! Vod spreman za strijeljanje. Pali!' Čuo se i reski rafal. Onda su odveli drugog zarobljenika i sve su to ponovili. Onda je došao red i na mene. U trenutku odvođenja na to strijeljanje, mnogo toga mi je prošlo kroz glavu. Noge su mi se odjednom odsjekle i, nekako instinktivno, iz mene se prolomio očajni vrisak, kao oproštaj sa životom. Kad sam došao do mjesta strijeljanja, ostao sam zaprepašten jer sam vidio da su moji prethodnici živi i da se nalaze u onoj garaži”.¹⁰³

U neke srbijanske logore bili su internirani i pojedini Srbi koji su odbijali sudjelovati u agresiji ili se s njom nisu solidarizirali. “Logorski stražari su te Srbe nazivali izdajicama srpskog naroda. Prema njima su se također brutalno ponašali. Tako su nečovječno postupali prema jednom Srbinu iz Lozice kod Dubrovnika. Tukli su ga i zlostavljali kao da je Hrvat”.¹⁰⁴

Osim što su logoraši bili primoravani davati različite lažne izjave za srbijanske televizijske postaje, svjedočenja potvrđuju i ostalo: “Bili smo primorani potpisivati svakojake izjave koje nismo izjavili, npr. da smo strani plaćenici, da smo organizatori pobune u raznim mjestima i da je kod nas pronađeno svakojako oružje za klanje i vađenje očiju srpskom stanovništvu”.

Logoraši su psihološki naročito dugo i teško doživljavali organiziranje lažnih razmjena. Logorske vlasti bi pročitale “po desetak imena, pa bi zatvorenike ukrcali u autobus i onda s njima kružili oko kasarne dok bi ih stražari tokom vožnje mlatili, a oni su stalno morali držati sagnute glave s rukama na potiljku. Onda bi ih nakon pola sata, isprebijane, vratili u spavaonicu”.¹⁰⁵ “Nakon lažne razmje-

ne bi govorili da nas neće naši, da nas neće Tuđman, da je hrvatska strana odustala od razmjene itd.”¹⁰⁶

Mnogi logoraši svjedoče kako su logorske vlasti učestalo skrivale dio logoraša od ICRC ili su onemogućavale slobodnu komunikaciju s predstavnicima ICRC. To potvrđuje i dio sljedećeg, tipičnog iskaza preživjelog logoraša: “Mene su tek treći put po dolasku predstavnici MKCK (*Međunarodnog komiteta crvenog križa*, ICRC) identificirali i uveli u zatvoreničke popise. Tom je prilikom službena prevoditeljica bila gospođa iz YUGOTURS-a iz Herceg Novog. Poslije smo doznali da je šefu zatvora 'otkucala' sve što su zatvorenici govorili predstavnicima MKCK o tretmanu u zatvoru ... Zbog toga su mnogi zatvorenici po odlasku predstavnika MKCK znali dobiti teške batine”¹⁰⁷

Međutim i među najnehumanijim okrutnostima koje su ovdje malim dijelom tek spomenute, posebno ekstremni oblici postupanja u srbijanskim logorima primjenjivani su prema interniranim braniteljima i civilima Vukovara koji su činili više od polovice ukupno interniranih osoba s područja Republike Hrvatske. To se jednako događalo u logorima koje su srbijanske vlasti osnivale u okupiranom Vukovaru kao i u brojnim drugim logorima u koje su Vukovarci poslije bili upućivani. O tome najzornije svjedoče ekshumirane žrtve brojnih masovnih grobnica na području Vukovara, kao i dio objavljenih svjedočanstava preživjelih logoraša.¹⁰⁸

U navedenom *Izvješću Povjerenstva* UN-a koje se odnosi na silovanje i seksualne napade, dio koji govori o vukovarskom području je najopsežniji i opisuje najveće okrutnosti u slučajevima “seksualnih zvjerstava”. U logoru Velepromet koji “je služio kao veliki sabirni centar za tisuće civila uhvaćenih nekoliko dana nakon okupacije Vukovara ... muškarci su bili tučeni po genitalijama i kastrirani. U jednom slučaju srpski su vojnici ... prerezali testise i penis Hrvat. U drugom slučaju žrtva je prijavila da je uzastopce bila tučena po genitalijama i da je s grupom zatočenih muškaraca bio poredan u vrstu, genitalije su im povezali žicom i tako su morali hodati u krug po sobi ... Zatočenici svjedoče kako su čuli urlike žena koje su silovane. Drugi svjedok svjedoči o (u izvješću nije navedeno ime) trudnici, njegovoj poznanici i još 15 Hrvatica koje su bile silovane u logoru. Srпкиnja koja je bila udana za Hrvata također je bila silovana. Posljednji izvor svjedoči kako je Velepromet bio mjesto 'brutalnog silovanja'.

Seksualni napadi su počinjeni i izvan logora ... Kapetan je silovao dvije 14-godišnje djevojčice pred njihovom bakom, a onda ih sve tri ubio ... mlade hrvatske djevojke koje su služile srpske dobrovoljce, bile su prisiljene na sek-

sualni odnos ... Albanka je prijavila kako je 12 sati uza-
stopce ispitivana i silovana od grupe vojnika JNA”.¹⁰⁹

Velepromet je bio veliki ograđeni skladišni prostor isto-
imenog poduzeća a imao je sedam zidanih zgrada i osam
limenih skladišta. Tu su srbijanske vlasti prije potpune
okupacije Vukovara otvorile logor koji je postojao do pro-
ljeća 1992. godine. U prva tri dana od okupacije Vukovara
“stalno su se izvodili ljudi i gubi im se svaki trag. Ispiti-
vanja su se vršila u prve dane 24 sata na dan ... U sve ob-
jekte ulazili su uniformirani ljudi i prozivali pojedince ili
ih samo prepoznavali i odvodili, poslije su se čuli jauci, za-
pomaganja, a i pucanja, kako pojedinačna tako i rafalna”.

“U jednoj limenci smješteno je više od 1000 ljudi, bez
vode, WC-a i bilo čega, pod je od betona. Nije se moglo
ništa nego stajati. Ljudi, žene i djeca mokrili su ispod se-
be”.¹¹⁰

“U dnu dvorišta bio je dio ograđen žicom, a u tom
ograđenom prostoru bilo je natiskano ljudi koji su očajno
pružali ruke kroz žicu prema ljudima dovezenim iz bolnice
i iz grada i zazivali nas pretpostavljajući svoj skorašnji kraj,
a sa željom da ih vidi netko poznat kako bi, ako preživi,
mogao reći gdje ih je posljednji puta vidio ... Tijekom noći
su razjareni četnici upadali u hangare tukli ljude raznim pa-
licama, metalnim šipkama, višeslojnim metalnim sajlama,
kundacima pušaka, šakama, vojničkim čizmama i čime sve
ne. Tražili su i uzimali ručne satove, zlatne lančice, prstenje
i sve vrijedno što je tko kod sebe imao ...

Taj koji se meni obratio izvadio je iz džepa predmet
metalne žute boje i pogledavši po svima nama upitao: 'Da
li znate šta je ovo?'

Naravno da smo znali, bio je to tzv. pištolj za ubija-
nje stoke, iz kojega kada se otpusti otponac izleti dugački
šiljati metalni klin koji trenutno ubija i najjačeg bika.

Nismo ništa odgovorili jer smo zamrli od straha, a
on se na to uspravio u svoj svojoj veličini važno napu-
nivši pluća zrakom i značajno naglašavajući svaku riječ,
poručio nam: 'S ovim se fino ubija'. Kad smo izašli (tj.
završili zatočeništvo, o. a.) saznao sam od naših da je to
bio Miloš Bulić zvani Bulidža. 1999./2000. suđen je u vu-
kovarskom Županijskom sudu i oslobođen zbog nedo-
statka dokaza”.¹¹¹

Srbijanske vlasti osnovale su i logor *Ovčara* na dijelu
istoimene farme koja je nekoliko kilometara udaljena od
Vukovara. U ovom logoru likvidirano je 200 zatočenika a
61 je nestao; to su uglavnom bili ranjenici iz vukovarske
bolnice koji su iz nje odvedeni od strane srbijanske vojske
uz nazočnost predstavnika ICRC i posebnog izaslanika
UN-a (C. Vance).

Na temelju podataka iznesenih u ovom radu nedvojbeno se može zaključiti kako su i pri kraju 20. stoljeća u Europi i svijetu logori ostali uobičajena praksa u međuljudskom postupanju, naročito tijekom pripremanja i provođenja oružanih sukoba. Isto tako je nedvojbeno kako se protokom vremena događa sve veće udaljavanje između, s jedne strane, međunarodnog prava a naročito njegovih dijelova koji se izravno i posredno odnose na logore te, s druge strane, praktičnih logoraških iskustava. Odnosno, što je međunarodno pravo razrađenije propisivalo zaštitu logoraša, njihova iskustva bila su sve negativnija.

O tome su u najgorim oblicima bjelodano posvjedočila logoraška iskustva koja su se događala u sustavu logora koji su osnovale srbijanske vlasti tijekom oružane agresije na Republiku Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu.

Međutim, unatoč takvim okolnostima, izostalo je primjereno suočavanje s logoraškim iskustvima nakon Drugog svjetskog rata kako na razini javne percepcije tako i glede javnog statusa ove problematike. I o tome svjedoči sustavna marginalizacija logoraških iskustava koja su se događala tijekom srbijanske agresije.

Stoga svaki objektivni javni govor o suvremenim logorima ima poseban značaj, kao poticaj daljnjim istraživanjima i prevenciji ponavljanja logoraških iskustava.

BILJEŠKE

¹ Jurčević, J., *Povijest logora*, u D. Rehak, *Putevima pakla u 21. stoljeće*, Zagreb, 2000., str. 10.

² v. Isto; gdje se podrobnije govori o vrstama logora, povijesti logoraških iskustava i nastanku međunarodnog humanitarnog prava.

³ Isto, str. 19.

⁴ Isto, str. 20.

⁵ U obje Konvencije su potpuno istovjetna prva dva članka.

⁶ Ovime se htjelo onemogućiti možebitno zlonamjerno sužavanje zaštite i prava koje je u većem opsegu sanitetskom i vjerskom osoblju osigurano člankom 33. – o čemu će se više govoriti u nastavku ovog teksta.

⁷ Članak 7. Konvencije o postupanju s ratnim zarobljenicima.

⁸ Članak 12.

⁹ Članak 13.

¹⁰ Članak 14.

¹¹ Članak 15.

¹² Članak 16.

¹³ Od 17. do uključivo 108. članka.

¹⁴ Članak 17.

¹⁵ Članak 17.

- ¹⁶ Članak 18.
¹⁷ Članak 19.
¹⁸ Članak 20.
¹⁹ Članak 21.
²⁰ Članak 22.
²¹ Članak 22.
²² Članak 22.
²³ Članak 23.
²⁴ Članak 23.
²⁵ Članak 25.
²⁶ Članak 25.
²⁷ Članak 26.
²⁸ Članak 27.
²⁹ Članak 28.
³⁰ Članak 29.
³¹ Članak 30.
³² Članak 33.; v. još članke 32., 35., 36. i 37.
³³ Članak 34.
³⁴ v. članak 37.
³⁵ Članak 38.
³⁶ v. članke 39.-48.
³⁷ Članak 41.
³⁸ Od 49.-57. članka.
³⁹ Članak 49.
⁴⁰ Članci 50. i 52.
⁴¹ Članak 51.
⁴² Članak 62.; v. još članak 54.
⁴³ Članak 60.
⁴⁴ Članak 64.
⁴⁵ Članak 63.
⁴⁶ Članci 69.-77.
⁴⁷ Članak 70.
⁴⁸ Članak 71.
⁴⁹ Članci 72., 73., i 74.
⁵⁰ Od 78.-108. članka.
⁵¹ Članak 78.
⁵² Članak 79.
⁵³ Detaljnije o povjerenicima zarobljenika v. članke 79., 80. i 81.
⁵⁴ Od 82.-108. članka.
⁵⁵ Članci 82. i 87.
⁵⁶ Članci 84. i 105.
⁵⁷ Članak 87.
⁵⁸ Članci 91.-94.
⁵⁹ Članci 109.-121.

- ⁶⁰ Članak 122.
- ⁶¹ Članak 123.
- ⁶² Od 126.-143. članka.
- ⁶³ Članak 126.
- ⁶⁴ Članak 127.
- ⁶⁵ Članak 129.
- ⁶⁶ Članak 130.
- ⁶⁷ Članak 131.
- ⁶⁸ Članak 14. *Ženevske konvencije o zaštiti građanskih osoba za vrijeme rata.*
- ⁶⁹ Članak 15.
- ⁷⁰ Članak 19.
- ⁷¹ Članci 24. i 26.
- ⁷² Članak 27.
- ⁷³ Članak 49.
- ⁷⁴ Članak 49.
- ⁷⁵ Članak 83.
- ⁷⁶ Članak 42.
- ⁷⁷ Članak 43.
- ⁷⁸ Članak 84.
- ⁷⁹ Članak 82.
- ⁸⁰ Članak 95.
- ⁸¹ Članak 102.
- ⁸² Članak 147.
- ⁸³ v. u ovoj knjizi rad Jurčević, J., *Vukovar '91 - međunarodno pravo i europska sigurnost.*
- ⁸⁴ Članak 1. *Dopunskog protokola II.*
- ⁸⁵ Dostatno je podsjetiti na mirnodopske logoraške žrtve totalitarnih sustava vlasti; osim uglavnom javno poznatih logora u predratnoj nacističkoj Njemačkoj i militarističkom Japanu te poratnih logora u latino i južnoameričkim diktaturama, potrebno je naglasiti znatno manje javno spominjane a daleko brojnije mirnodopske žrtve komunizma - v. npr. *Crna knjiga komunizma*, Zagreb, 2000.
- ⁸⁶ Jurčević, J., *Povijest logora*, str. 28; Osim navedenog rada, opširnije o nekim obilježjima agresije v. *Rat protiv Hrvatske*, tematski broj časopisa *Društvena istraživanja*, Zagreb, 1993, 4-5.
- ⁸⁷ Final Report of the Commission of Experts established pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), S / 1994 / 674, 27 May and Annexes (submitted by the Secretary-General to the Security Council December 1994, available soon through United Nations documentation).
- ⁸⁸ Vol. V Anex IX.
- ⁸⁹ Isto; primjerice točka 111. i 114.
- ⁹⁰ v. poglavlje *O čemu svjedoče zatočenici srbijanskih logora*; autora Milas, G. i Šakić, V.
- ⁹¹ *Putevima pakla u 21. stoljeće (kroz srpske koncentracijske logore)*, Zagreb, 2000.; *Sjećanja dubrovačkih logoraša*, Dubrovnik, 2003.; Njavro, J., *Glava dolje ruke na leđa*, Zagreb, 1992.; Lukač, D., *Bosanski Šamac grad lo-*

gor, Scharnitz, 1992. – Orašje, 1993.; *Stotinu svjedočanstava*, Zagreb, 1993.; Plavšić, D., *Zapisi iz srpskih logora*, Zagreb, 1994.; Štefanac, V., *Iz Kostajnice na Manjaču*, Zagreb, 1994.; Štefanac, V., *U logorima Manjače i Gline*, Zagreb, 1996.; Vorgić, D., *Srpski logor Begejci*, Zagreb, 1996.; Božičević, M., *Hranite ili ubijte*, Zagreb, 1997.; Jelić, D., *Pogled u nepovrat*, Pazin, 1997.; *Vukovarski franjevci u Domovinskom ratu (ratne i uzničke zabilješke)*, Zagreb, 1997.; Antunović, D., *Od Kalvarije do pakla*, Zagreb, 1998.; Barbarić, M., *Pozdrav iz Knina* 10. 10. 1991., Zagreb, 1999.; Sablić, M., *Posljednja presuda "U ime naroda"*, Zagreb, 1999.; Miljković, M., *Vukovarski deveti krug*, Zagreb, 2000.

⁹² *Putevima pakla ...*, str. 74.

⁹³ Isto, str. 74; u ovoj knjizi su objavljeni podaci i svjedočanstva o 30-ak srbijanskih logora u kojima su opisani veoma slični oblici fizičkog i psihičkog zlostavljanja logoraša pri njihovom dolasku u logore. Još detaljnije o logoraškim iskustvima može se saznati iz knjiga koje su objavili pojedini logoraši, a neke od tih knjiga navedene su u narednim bilješkama.

⁹⁴ Isto, str. 203.

⁹⁵ Isto, str. 206.

⁹⁶ Isto, str. 92–93.

⁹⁷ Isto, str. 95–96.

⁹⁸ Isto, str. 109.

⁹⁹ v. Isto, od 106 do 303 str.

¹⁰⁰ Isto, str. 138.

¹⁰¹ Isto, str. 129.

¹⁰² Sjećanje dubrovačkih logoraša ..., str. 51.

¹⁰³ Isto, str. 92.

¹⁰⁴ Isto, str. 211.

¹⁰⁵ Isto, str. 203.

¹⁰⁶ Isto, str. 179.

¹⁰⁷ Isto, str. 33; ovo svjedočanstvo je iz logora Morinj u Crnoj Gori; usp. primjerice sličan iskaz iz logora Sombor koji je objavljen u knjizi *Putevima pakla ...*, str. 159.

¹⁰⁸ Dio dokumenata, popisa i svjedočanstava objavljen je u navedenim knjigama – kojih se većina odnosi na logoraše Vukovarce; detaljna dokumentacija s dosadašnjih ekshumacija te popisi nestalih osoba nalaze se u posjedu *Komisije za zatočene i nestale* pri Vladi Republike Hrvatske; usp. knjigu *Deset godina nade i boli*, Zagreb, 2001.

¹⁰⁹ *Putevima pakla ...*, str. 162.

¹¹⁰ Isto, str. 163.

¹¹¹ Isto, str. 171–174; radi se o iskazu M. Miljkovića, koji je kasnije objavio knjigu koja je navedena u bilješci 91.